

Katrin Marie Moksnes Øwre

Kjønnssinkongruens i skolen

Bacheloroppgave i pedagogikk

Mai 2019

Katrin Marie Moksnes Øwre

Kjønnsinkongruens i skolen

Bacheloroppgave i pedagogikk
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap
Institutt for lærerutdanning

 NTNU
Norwegian University of
Science and Technology

Sammendrag

Denne oppgaven handler om hvordan kjønnsinkongruens fremstilles i naturfagslærebøker i grunnskolen. Den tar for seg en analyse av et utvalg av lærebøker og bruker dette sammen med teori om kjønn og kjønnsidentitet til å belyse pubertetsundervisningen.

Abstract

This thesis focuses on how gender incongruence is presented in science textbooks in primary school. By analyzing a number of textbooks, and using this, together with theory on gender and gender identity, to look deeper into puberty education.

Innholdsfortegnelse

1	<i>Innledning</i>	1
1.1	Bakgrunn og problemstilling	1
1.2	Oppgavens oppbygging	1
1.3	Valg og avgrensing	2
2	<i>Teoridel</i>	4
2.1	Hva er kjønn?	4
2.1.1	Sosiobiologien	4
2.2	Tokjønnsmodellen	5
2.2.1	Problemer med tokjønnsmodellen	5
2.3	Kompleksiteten i kjønn	6
2.4	Kjønnsinkongruent	7
2.4.1	Fra transseksuell til kjønnsinkongruent	7
2.4.2	Diagnosen	8
2.4.3	Problemer med kategorisering	8
2.5	Språk	8
2.5.1	Cis-kjønn	9
2.6	Puberteten	10
2.6.1	Selvfølelse	11
2.7	I skolen	11
2.7.1	Effekten av undervisning	12
3	<i>Metode</i>	13
3.1	Fremgangsmåte	13
3.2	Analyse	14
4	<i>Drøfting</i>	15
5	<i>Oppsummering og konklusjon</i>	18
6	<i>Kilder</i>	19

1 Innledning

1.1 Bakgrunn og problemstilling

I februar og mars 2017 var jeg i praksis hos en 5.klasse. Dette var en praksisperiode jeg hadde gledet meg veldig til, da jeg skulle få ha pubertetsundervisning. Et tema som jeg synes er veldig spennende å undervise, og som jeg mener er et veldig viktig tema for elevene. Min grunnleggende tanke var at de skulle få et så ekte innblikk i pubertetstiden som mulig, ved å vise variasjoner av kropper og identiteter. De skulle få en ærlig og filterfri undervisning, som forhåpentligvis skulle gjøre dem mer rustet til å håndtere denne overgangsfasen. Da jeg skulle forberede denne undervisningen gikk jeg, naturlig nok, inn i læreboka – Yggdrasil 5, og lærerveiledningen som hørte til. Det som møtte meg der var utdatert og, som jeg vil si, dårlig informasjon. Jeg kunne rett og slett ikke basere undervisningen min på pensumet, og måtte finne bedre og oppdaterte undervisningsopplegg på internett.

En annen motivasjon for denne oppgaven er mitt bekjentskap til flere ungdommer som har slitt med sin egen kjønnsidentitet, og som har fortalt meg at deres pubertetsundervisning var problematisk. Dette fikk meg inn på tanken om å se på hvordan lærebøkene fremstiller kjønn, og da spesielt med tanke på de med kjønnsinkongruens. Jeg har derfor kommet frem til følgende problemstilling:

Hvordan blir kjønn fremstilt i pubertetsundervisning i naturfagslærebøker, med fokus på kjønnsinkongruens?

Almås og Benestad definerer kjønnsinkongruens som «manglende samsvar mellom det kjønn en er tildelt ved fødselen, basert på kroppslig fremtoning, og den subjektive opplevelsen av kjønnsidentitet – å være kjønn» (2017, s. 178).

1.2 Oppgavens oppbygging

I denne oppgaven skriver jeg om kjønn og undervisning i barneskolen. Etter innledningen kommer teoridelen hvor jeg går inn på tokjønnsmodellen og kjønnsinkongruens. Jeg skal også se litt på språk, herunder ord og begreper rundt kjønnsproblematikken. Videre vil jeg ta for meg puberteten og tematikk rundt dette. Til slutt i teoridelen ser jeg på hvordan kjønnsundervisningen er, og effekten av denne. Deretter følger et metodekapittel som

forklarer fremgangsmåten jeg har brukt, og drøfter noen av valgene jeg har tatt med tanke på dette. Til slutt kommer drøfting og konklusjon.

1.3 Valg og avgrensning

Kjønn er så mye mer enn kvinne og mann, og gjennom dette arbeidet har jeg måtte tatt mange valg rundt hva som er relevant å ta med. Først vil jeg påpeke at kjønnsinkongruens, eller transseksualisme, ikke har noe med seksualitet å gjøre. Dette kan likevel henge tett sammen, og det hadde vært interessant å se på tematikken, men i denne omgang er det ikke relevant for oppgaven. Det gjelder også kjønnsroller. Dette hadde vært veldig spennende å se på, og i en større sammenheng er det veldig relevant med tanke på min problemstilling. Likevel er det ikke plass til temaet i denne oppgaven. Videre finnes det mange teorier innenfor kjønnsforskning, men jeg har valgt å holde meg til det biologiske perspektivet. Det er i stor grad fordi fagene mine er naturfag og pedagogikk, og jeg mener dette perspektivet er det mest relevante. Dette er også årsaken til at jeg har valgt å kun se på naturfagsbøker. Pubertetsundervisningen forekommer i flere fag, men i denne omgang var det naturfagsbøkene som ble relevant for min oppgave.

Å se på hvordan kjønnsinkongruens blir fremstilt i lærebøker er en veldig teoretisk måte å se på noe som er så forankret i mennesket. Jeg skriver noe om selvfølelse, for jeg mener det er viktig å vise mulige konsekvenser av pubertetsundervisningen, samtidig er omfanget veldig snevert og dekker ikke kompleksiteten rundt temaet. I tillegg har jeg bevisst valgt å ikke ta hele skalaen av hvordan kjønn kan oppleves. For eksempel har jeg ikke sett på det å ikke ville kategorisere seg som kjønn, eller variasjoner rundt dette. Det er på grunn av at variasjonene er så store, og de individuelle meningene er så spredt. I tillegg blir det, med denne oppgavens omfang, umulig å dekke alt. Jeg har likevel valgt å påpeke at spekteret er større enn vi kanskje har sett for oss.

En annen interessant synsvinkel hadde vært å se på hvordan kjønn fremstilles i andre land. Mye fordi jeg har sett at variasjonene er store. Å se sammenhengen mellom hvordan kulturen i de landene er kontra her i Norge, kunne gitt en enda større forståelse rundt kjønnsfremstillingen. Dette er dessverre, nok en gang, noe jeg ikke har funnet plass til i oppgaven min.

Det har til tider vært problematisk å finne trykt litteratur som er oppdatert på temaet, men jeg har funnet en god del internettkilder jeg synes har vært bra. Så sent som i april i år ble diagnosen kjønnsinkongruens innført, som tilsier at temaet mitt er høyst dagsaktuelt. Å kunne følge utviklingen «live» har vært utrolig spennende, og jeg ser at tematikken blir mer og mer synlig i samfunnet. Et annet område som jeg til tider har følt problematisk er hvordan jeg skal ordlegge meg i beskrivelsene mine, uten å kategorisere eller ekskludere. Spesielt beskrivelser av kjønnsorganer har jeg tenkt mye på. Gjennom dette arbeidet har jeg ikke funnet beskrivelser eller ord jeg har følt har vært dekkende, som ikke kjønnskategoriserer. Dette viser noe av problematikken tokjønnsmodellen bringer med seg, og hvordan språket vårt er så tett knyttet til det. Å ha «tungen rett i munnen» har vært vesentlig for å kunne legge frem tematikken på en god og respektfull måte. Jeg håper jeg har oppnådd dette, og at alle – også kjønnsinkongruente – kan lese denne oppgaven og føle seg ivaretatt.

2 Teoridel

2.1 Hva er kjønn?

For mange vil nok spørsmålet om hva kjønn er virke enkelt å svare på. De skiller mellom et kvinnelig og et mannlige kjønn, og det er kjønnsorganet som viser hvilket kjønn en person er. Grunnen til dette kan ligge i sosiobiologien.

2.1.1 Sosiobiologien

Biologien skiller mellom det kvinnelige og det mannlige kjønn på grunnlag av hvordan kjønnsorganet ser ut, og det er dette som ofte er hvordan vi forstår kjønn. Hvilket biologisk kjønn en person har, setter føringer for hvilke forventninger samfunnet har. Det påvirker altså hvordan vi oppfører oss, og hvilke forestillinger vi har om hvordan en mann og en kvinne er og bør være (Lorentzen, 2006, s. 23). Innenfor biologien er det sosiobiologien som er mest allment kjent og utbredt. Her blir selv de mest omfattende fenomenene, også kjønn, beskrevet med biologien som utgangspunkt. I denne teorien er det ideen om reproduktive strategier som ligger til grunn for hvordan vi forstår kjønnsforskjeller, hvor argumentasjonene baseres på fysiologiske, hormonelle og anatomiske elementer. Sosialbiologien mener kvinner er monogame fordi de produserer et egg i måneden, mens menn ønsker å pare seg med flest mulig og er promiskuøse, fordi de produserer millioner med sædceller. Denne argumentasjonen brukes også når det kommer kjønnsroller, som forklaringer rundt voldtekt og pornografi (Lorentzen, 2006, s. 29). Sosiobiologien legger også evolusjonsteorien til grunn i sine argumenter, hvor menneskene stammer fra et jeger- og sankesamfunn. Mennene hadde i oppgave å jakte, mens kvinnene var hjemme med ansvar for barna. Som Lorentzen skriver er det et «fascinerende paradoks i en slik deterministisk bruk av evolusjonsteorien at den står helt grunnleggende i motsetning til selve kjernen i evolusjonsteorien, nemlig at artene utvikler seg og forandrer seg i takt med omgivelsene» (Lorentzen, 2006, s. 30). Evolusjonsteorien er grunnleggende for å forstå nettopp endringer i arter, og i dag vil hovedvekten av biologer se arv og miljø som likestilte faktorer, ikke motsetninger, for å forstå hvordan mennesket tilpasser seg.

2.2 Tokjønnsmodellen

Tokjønnsmodellen er den vanligste forståelsen av kjønn, hvor kjønn blir definert som to gjensidige og motsatte kategorier – kvinne og mann. Forskjellene blir sett på som biologiske, og målet er reproduksjon (Bufdir, 2015b). Tokjønnsmodellen står for fall, og det er riktigere å si at vi i dag har et kjønns mangfold, med mange måter å gjøre kjønn på. Begrepet kjønns mangfold gir oss også rom for å definere kjønn på flere måter uten å kategorisere (Bufdir, 2015a).

2.2.1 Problemer med tokjønnsmodellen

Den biologiske forskningen er i stor utvikling, men ennå tror mange at vi kun har to kjønn, og at forplantning er formålet. Nyere forskning setter den tradisjonelle tokjønnsmodellen fra 1800-tallet på prøve. Forskningen som ligger til grunn for den biologiske tankegangen rundt kjønn viser seg å ikke ha et godt grunnlag, og kategoriseres av Lorentzen, (2006, s. 23) som dårlig forskning. Forskningen generaliserer grovt på grunnlag av svært begrensede forsøk, og resultatet blir fremstilt som universalt for sammenhengen mellom kjønn og mennesket. I tillegg er det flere friske mennesker som definerer seg utenom disse to kjønnene (Almås & Benestad, 2017, s. 165). Å være født i en gutte-/jentekropp trenger ikke nødvendigvis bety at man er en gutt/jente, og med den medisinske «kjønnskifte»-behandling setter man spørsmålsteget ved tokjønnsmodellen. Det er altså hver enkelt persons subjektive følelse av kjønnsidentitet som blir gjeldende (Almås & Benestad, 2017, s. 165). Tidligere har oppfattelsen av en subjektiv kjønnsidentitet vært knyttet opp mot at miljøet har vært årsaken, men sees nå i økende grad som en nevrobiologisk egenskap: brain intersex. Kroppen og hjernen står ikke i samsvar med hverandre (inkongruent). Denne utviklingen i biologien gir oss i dag et annet problem enn tidligere. Før var det naturen som sto i veien for mangfoldet, mens det i dag har kommet dit at «det blir en utfordring for kulturen å romme det mangfoldet som naturen representerer» (Almås & Benestad, 2017, s. 166).

En annen utfordring for tokjønnsmodellen er mennesker som blir født med karakteristika fra begge kjønnsmajoritetene, også kalt intersex eller interkjønn. Det kan være en person som er født med vulva, men med et høyere nivå av testosteron enn vanlig, eller et kjønnsorgan hvor man ikke vet om det er en liten penis eller stor klitoris. Interkjønnskropper, som alle andre kropper, er forskjellige fra hverandre, og vi finner også her et stort mangfold (Skeiv Ungdom, u.å.). Denne gruppen viser at tokjønnsmodellen ikke favner om

kjønns mangfoldet, hvor blant annet barn med et kjønnsorgan som ikke samsvarer verken med kvinnelig eller mannlig kjønnsorgan faller utenfor (Almås & Benestad, 2017, s. 165). Hvor mange som blir født interkjønn er usikkert, men i følge Store norske leksikon får mellom 10 og 15 barn diagnosen årlig (Grasmo & Benestad, 2017). Det at det fortsatt i dag er debatter om at man skal finne personens «egentlige kjønn», viser at tokjønnsmodellen fortsatt står sterkt. Denne holdningen kritiseres av flere som mener vi heller burde utvide oppfatningen av kjønn, og inkludere flere former for kjønn enn kvinne og mann (Grasmo & Benestad, 2017).

2.3 Kompleksiteten i kjønn

I det sædcellen treffer eggcellen og en sammensmelting starter, begynner en kompleks prosess for hvordan vi blir kjønnete mennesker. Blant faktorer som påvirker denne prosessen finner vi gener, hormoner og miljø. Vanligvis har mennesket 23 par kromosomer, hvor ett av parene bestemmer det genetiske kjønn. Det er som regel XY for gutter og XX for jenter, og dette utgjør grunnlaget for utviklingen av et gutte- eller jentefoster. Men på veien er det som sagt mange faktorer som skal på plass. I første omgang produseres de indre kjønnsorganene, som igjen påvirker videre utvikling i form av blant annet hormonproduksjon. Hele kjønnsutviklingen er med andre ord en kjede av hendelser som skal skje i riktig rekkefølge. For eksempel må noe av testosteronet fra fostertestiklene omdannes til DHT (dihydrotestosteron) for at penis og pung skal utvikles. Her kan man altså få de indre kjønnsorganene til en mann, men ikke de ytre. Et annet eksempel er at man er avhengig av et gen kalt AZF (azoospermiefaktoren) for at testiklene i en mannelik kropp skal kunne produsere sædceller. Ved uteblivelse av dette genet vil ikke personen kunne bli far (Almås & Benestad, 2017, s. 169). En interkjønn-person kan altså være født med en eggleder og en sædleder, eller en eggstokk og en testikkel. Årsaken kan ligge i kromosomer, i hormoner, i hormonfølsomheter og i spesifikke gener. Dette forklares ved at noen av cellene i interkjønn-kropper har XY eller XX, eller at de er XYY, XXY eller XXX (Grasmo & Benestad, 2017). Som vi ser er det mange prosesser som påvirker produksjonen av genetisk kjønn, og her finner biologene stadig nye funn som bekrefter mangfoldet i naturen (Almås & Benestad, 2017, s. 169).

2.4 Kjønnsinkongruent

Man kan spørre seg hvorfor man trenger å kategorisere mennesker, når kjønn og kjønnsidentitet er så subjektivt. I flere sammenhenger vil det være problematisk å skulle sette personer i bås, spesielt innenfor dette temaet. Likevel ønsker mange av de med ulike kjønnsidentiteter å bli diagnostisert som kjønnsinkongruent, av den enkle årsak at diagnostisering utløser rettigheter som blant annet kjønnsbekreftende behandling.

Kjønnsinkongruens er et nytt, konstruert begrep som favner alle som opplever at kroppen ikke er i samsvar med kjønnsidentiteten (Almås & Benestad, 2017, s. 178). Et eldre og mer allment kjent ord for dette er transseksuell.

2.4.1 Fra transseksuell til kjønnsinkongruent

Trans betyr på den andre siden, gjennom eller tvers over, og er sterkt knyttet opp mot tokjønnsmodellen. De som er transseksuelle er med andre ord noen som ikke passer inn i systemet, og er «født i feil kropp». Harry Benjamin var pioner i forståelsen av medisinsk behandling av transseksuelle, og gjorde uttrykket allmenn kjent. I sin bok fra 1966 *The transsexual phenomenon* skrev han: «Når en ikke kan få det psykologiske kjønn i harmoni med det anatomiske, kan vi da ikke i rettferdighetens navn bringe det anatomiske i harmoni med det psykologiske?» (Almås & Benestad, 2017, s. 179). Dette ble grunnlaget for diagnosen som har gitt kjønnsbekreftende behandling ved GID-klinikken (Gender Identity Disorder) ved Rikshospitalet (Folgerø & Hellesund, 2009, s. 100).

Begrepet transseksuell har flere utfordringer, og har på mange måter utspilt sin rolle i dagens samfunn. En av utfordringene med begrepet er at dette ofte gir et signal om at det handler om seksualitet. Men «transseksualisme har ingenting med seksualitet å gjøre – transseksualisme er knyttet til kjønnsidentitet» (Folgerø & Hellesund, 2009, s. 104). Hvilke seksuelle lyster en person har, har ingen sammenheng med om personen føler seg som kvinne, mann eller noe annet. Ved en kjønnsbekreftende behandling vil ikke det nye kjønn ha påvirkning på hvem man faller for, selv om det kan ha det. Kjønnsinkongruente kan, i likhet med alle andre, tiltrekkes av kvinner, menn, begge, variasjoner utenfor tokjønnsmodellen eller ingen (Almås & Benestad, 2017, s. 322). Begrepet transseksuell har også en utfordring med tanke på inkludering. Det er lite dekkende, og favner kun en liten gruppe av den store helheten. Et eksempel er de som ikke definerer seg som verken mann eller kvinne, en ikke-binær kjønnsidentitet (Lie & Slagstad, 2018).

2.4.2 Diagnosen

I Norge i dag må man bli godkjent som pasient ved GID-klinikken (Gender Identity Disorder) ved Rikshospitalet for å kvalifisere til kjønnsbekreftende behandling. Dette er et nasjonalt senter, og har ansvar for både diagnostiseringen og behandlingen (Folgerø & Hellesund, 2009, s. 100). I april 2019 kom det en ny diagnosemanual fra Verdens helseorganisasjon – ICD-11, hvor benevnelsen transseksualitet er erstattet av *kjønnsinkongruens* (Wæhre & Schorkopf, 2019). Ordet *kjønnsinkongruens* anerkjenner at kjønnsidentitet er flytende og ikke basert på tokjønnsmodellen. Ordet er satt sammen av kjønn og inkongruens. Sistnevnte betyr manglende samsvar, som tilsvarende i denne sammenhengen «manglende samsvar mellom det kjønn en er tildelt ved fødselen, basert på kroppslig fremtoning, og den subjektive opplevelsen av kjønnsidentitet – å være kjønn» (Almås & Benestad, 2017, s. 178). Det inkluderer altså flere former for kroppslig justering. Tidligere har denne diagnosen blitt klassifisert som en psykisk lidelse, men med ICD-11 ble det tatt et stort steg for *kjønnsinkongruente*. Diagnosen ble flyttet fra psykiske lidelser til tilstander relatert til seksualitet (Helsebiblioteket, 2018). Dette gjør at *kjønnsinkongruente* ikke lenger må klassifiseres som psykisk syke for å få rett til behandling, noe som er med på å hindre stigmatisering av gruppen.

2.4.3 Problemer med kategorisering

Selv om det har blitt konstruert et nytt ord som på mange måter er bedre egnet enn tidligere benevnelser, finnes det fortsatt problematikk rundt det. I øyeblikket man kategoriserer mennesker vil noen falle utenfor. Harry Benjamins ressurscenter skriver at alle har rett til å definere sin egen identitet uavhengig om de beskriver seg selv som transperson, kvinne, født i feil kropp, mann eller annet. De erfarer at *kjønnsinkongruens* som begrep ikke omfavner alle enkeltindividene i gruppen, og hvordan man omtaler gruppen får konsekvenser for den enkelte (Harry Benjamin Ressurscenter, u.å.). Likevel er det viktig for personer som ønsker kjønnsbekreftende behandling å bli kategorisert innenfor diagnosen *kjønnsinkongruens*, slik at de får krav på den behandlingen de ønsker.

2.5 Språk

Å ha et språk, og begrep for fenomenen, er vesentlig for å kunne kommunisere om temaet. Mangel på ord og uttrykk kan by på problemer i det øyeblikk man ikke har ord til å beskrive

hvordan man har det eller føler det. Vi må ha et språk for å kunne forklare og å forstå. Sexologien er et relativt ungt fag, hvor fagterminologien stadig er i utvikling. Denne utviklingen er med på å skape grunnlaget for hvordan vi kommuniserer, og forklarer fenomen. Det er viktig å ha et godt og beskrivende språk som hvert enkelt individ kan identifisere seg med, og føle seg hjemme i. Siden utviklingen er så stor innenfor temaet, er det også viktig at språket utvikles og tilpasser seg, slik at språk og tema henger sammen (Almås & Benestad, 2017, s. 38). Å ha ord for å forklare følelser og fenomen er også viktig for å skape rom for at vi er forskjellige. Det som er enkelt å forklare er også lettere å ønske velkomment i samfunnet. Mangler man ord vil det være enklere å undertrykke og bagatellisere (Almås & Benestad, 2017, s. 45).

Selv om man har voksenpersoner rundt seg som man er trygge på og som det er lett å snakke med, er det vanskelig å forklare hvordan man føler det om man ikke har ord til å beskrive sin kjønnsidentitet. Dette kan gjøre at barn og unge går seg vill på internett, da et googlesøk kanskje er den enkleste måten å finne informasjon på. Unge som søker på internett finner raskt informasjon, og kan finne den informasjonen de trenger for å få en bedre forståelse av hvem de selv er (Arntzen & Kahrs, 2013, s. 48). Men det kan også føre til å at man får uriktig informasjon, eller treffer på sider som kan gi dårlige opplevelser som pornifisert og seksualisert informasjon og bilder. «Så begynte jeg å søke på internett, og hvis man søker der så kommer ordet shemale opp. Jeg satt egentlig bare og ble mer og mer kvalm, og følte ikke at det var riktig i det hele tatt. Alt var veldig degraderende og veldig negativt. Jeg hadde ingen å prate med det her om, så jeg forble i skapet.» (Van der Ros, 2013, s. 83). Ifølge forskningsprosjektet Alskens folk, i regi av likestillingsforbundet, kommer det frem at flere informanter forteller at de skulle ønske de hadde fått ord og uttrykk til å beskrive deres identitet, tidligere. Få, og i verste fall ingen, i omgivelsene rundt informantene hadde kunnskap om kjønnsinkongruens (Van der Ros, 2013, s. 84). Det viser viktigheten av at lærere har kjennskap til, og kunnskap om å være kjønnsinkongruent, og innehar et ordforråd slik at den enkelte lærer kan hjelpe eleven til å uttrykke sine følelser og tanker.

2.5.1 Cis-kjønn

Cis-kjønn betyr at en person opplever at fødselskjønnet samsvarer med kjønnnet personen ønsker å identifisere seg med. Et mer bekjent begrep for dette er biologisk kjønn. Det vil derimot være problematisk å bruke, for som vi har sett har forskningen vist at kjønnsidentitet

kan forklares med sammenheng i med hjernens og cellenes oppbygging i kroppen. Biologisk kjønn blir altså upresist eller misvisende når forskning viser at alle kjønn er biologiske. Da man på 1800-tallet begynte å bruke ordet homoseksuell, så man at man hadde behov for et ord for å beskrive de som ikke var det. Derfor ble ordet heteroseksuell konstruert. På samme måte har vi i dag et behov for å beskrive de som opplever samsvar med fødselskjønnet, slik at det tydeliggjøres at alle har en kjønnsidentitet, ikke bare kjønnsinkongruente (Grasmo, 2019).

2.6 Puberteten

«Noe av det verste var å få pupper. Dem kunne jeg ikke skjule» (Arntzen & Kahrs, 2013, s. 48). I puberteten er selvbilde og kropp to temaer som blir veldig fremtredende. Mange med en kjønnsidentitet som ikke samsvarer med tokjønnsmodellen, blir bevisst på at akkurat det i denne perioden. Dette skjer i en periode i livet som allerede er komplisert nok som den er (Arntzen & Kahrs, 2013, s. 53).

Når puberteten starter er veldig individuelt. I den vestlige verden kan jenter komme i puberteten så tidlig som i 9-årsalderen, mens gutter kan starte i 10-årsalderen. Det er vekstspurten som er et av de viktigste kjennetegnene på puberteten, og den inntreffer vanligvis mellom 11 og 13 år hos jenter, og mellom 13 og 15 år hos gutter (Almås & Benestad, 2017, s. 114). I tillegg til vekstspurt, er kroppsbeholdning et tydelig tegn, samt at både indre og ytre kjønnsorganer som f.eks. testikler, bryster og livmor vokser. Den første menstruasjonen inntreffer gjerne litt senere i puberteten, og gjennomsnittsalderen i 2017 var 13 år og 3 måneder. Også den første sæduttømmingen kommer noen år ut i puberteten (Vandvik, 2019).

I de siste årene har forskning på hjernen i pubertetsalder vist at den er nesten like plastisk som spedbarnshjernen. Frem til 11–12-årsalderen har det de siste årene, vært en overproduksjon av hjerneceller. Dette gjør at hjernen er åpen for ny informasjon. I tillegg modnes og kobles frontallappene (den fremre delen av hjernen) med resten av hjernen. Disse er viktige for å kunne se konsekvenser, tenke flere tanker samtidig, og å kunne overstyre følelsesmessige impulser (Øiestad, 2011, s. 177). Sistnevnte er spesielt viktig med tanke på å håndtere følelser i en livsperiode som, som tidligere nevnt, kan være spesielt vanskelig for kjønnsinkongruente. Denne utviklingen er påvirket av nye koblinger, men det hele foregår i et samspill med miljøpåvirkninger (Plessen & Kabicheva, 2010). De koblingene som blir mye brukt blir sterkere enn de som ikke blir det, som kan få stor betydning for senere liv.

2.6.1 Selvfølelse

Å akseptere seg selv er et sterkt iboende behov i mennesket. Det handler om å like, verdsette og godta seg selv, som er en forutsetning for å kunne ha en tydelig identitet. Det er også viktig at denne identiteten ikke endrer ut ifra situasjon, hvor man er, eller hvem man er med. Det kan føre til at man føler seg falsk, og ikke seg selv, som igjen kan føre til stress (Kvello, 2011, s. 170). Å føle på presset om å tilpasse seg de normene som finnes, for eksempel tokjønnsmodellen, og å leve i en spilt rolle, kan være svært belastende. Den enkelte vil miste autonomi, og vil kunne føle på å ikke selv få bestemme hvem den ønsker å være. I puberteten blir heteronormative forventninger forsterket, og presset om å tilpasse seg disse forventningene gir et mye smalere handlingsrom. Forskning viser at gruppen med kjønnsinkongruente er svært sårbar, og det kan være traumatisk å skille seg ut, spesielt i kjønnsuttrykk. Samtidig viser en studie fra Storbritannia at unge kjønnsinkongruente lærer seg å undertrykke sin egen kjønnsidentitet. Dette kan føre til at de kan gjøre det dårligere på skolen, og faller fra, eller at det kan ende i depresjon, selvskadning og selvmordsforsøk (Van der Ros, 2013, s. 72). En annen intervjustudie fra 2008, viste at alle informantene hadde en periode med psykiske problemer, inntil de fikk ord og begrep som bidro til at de fikk forklart sin kjønnsidentitet (Van der Ros, 2013, s. 77). Igjen ser vi viktigheten av språket, og at vi har ord og uttrykk for å kunne beskrive tanker og følelser.

2.7 I skolen

Barn og unge er en sårbar gruppe, og for kjønnsinkongruente er det vesentlig for livskvaliteten hvordan de blir møtt med deres tanker og følelser (Arntzen & Kahrs, 2013, s. 36). Flere av informantene i *Alskens folk* (Van der Ros, 2013) fortalte at kjønnsinkongruenttemaet var et ikketeama i skolen, og de hadde heller ingen forbilder å se til. Kompetansen til lærerne var også fraværende, som medførte til at informantene ikke kunne gå til dem for informasjon og hjelp (Van der Ros, 2013, s. 77 og s. 85). Denne manglende kunnskapen blir altså problematisk for elever som trenger hjelp til å forklare sin egen kjønnsidentitet. De trenger lærere som kan se elevene for det de er, og gir de rom og aksept for å være seg selv, samt å gi de råd og veiledning.

Ifølge en artikkel fra Dagsavisen ble 45 barn under 18 år henvist til Nasjonal behandlingstjeneste for transseksualisme (NBTS) i 2013, tre år etter er tallet 148 barn (Wammer, 2017). Dette kan ha sammenheng med synligheten temaet har fått i samfunnet de

siste årene med større åpenhet blant personer som er kjønnsinkongruente, og TV-serier som «født i feil kropp». Det viser hvor viktig det er med informasjon og kunnskap rundt temaet.

2.7.1 Effekten av undervisning

I kompetansemålene som elevene skal oppnå innen 7.trinn i naturfag står det at de skal kunne «forklare hva som skjer under puberteten og samtale om ulike kjønnsidentitet og variasjon i seksuell orientering» (Utdanningsdirektoratet, 2015). Røthing og Svendsen (2009, s. 47) skriver at de mistenker at for mange lærere er det uklart hva denne undervisningen skal inneholde. De retter spørsmål ved om denne undervisningen skal være grunnlaget for at elevene skal finne ut om de er gutter eller jenter, eller om elevene skal finne sin rette plass innenfor tokjønnsmodellen. Det blir problematisk om kjønn blir framstilt som noe bastant og fast innenfor to forskjellige kategorier. Det blir også et problem om resultatet av kjønnsidentitetsundervisning blir at «jenter forventes å identifisere seg med noen fastlagte forestillinger om hva det vil si å være jente, og at gutter forventes å identifisere seg med noen fastlagte forestillinger om hva det vil si å være gutt» (Røthing & Svendsen, 2009, s. 47). Disse stereotypiske forestillingene vil kunne bidra til at det som assosieres med ens eget kjønn kan virke påtvunget. På samme måte som at assosiasjonene med det motsatte kjønn blir noe en ikke er tilgjengelig eller oppnåelig. For å unngå at dette blir tilfellet i skolen er det viktig å fremstille kjønn som noe som stadig endres i et sosialt samspill. Et slikt mål vil kunne bidra til at elevens handlingsrom og forståelse av mangfold utvides. Ved å vise den store variasjonen innenfor kjønnsuttrykk og de ulike formene for kjønn, kan elevene få mulighet til å bli bevisst på at kjønnsidentitet ikke trenger samsvare med tokjønnsmodellen, og de kan se seg selv og andre som en del av et mangfoldig fellesskap (Røthing & Svendsen, 2009, s. 49). På den måten vil også de elevene som er kjønnsinkongruente, eller er på vei dit, oppleve selvtillit og anerkjennelse. Slik undervisning kan kunne bidra til at alle elevene får en trygghet til å skape sin egen kjønnsidentitet og sine egne uttrykksformer, samt at elever, og lærere, får større respekt for den store kjønnsvariasjonen vi i dag vet eksisterer (Røthing, 2011, s. 205).

3 Metode

Jeg har i denne oppgaven valgt å se på hvordan lærebøker i naturfag i pubertetsundervisning fremstiller kjønn, med fokus på kjønnsinkongruente. For å gjøre det på best mulig måte har jeg valgt dokumentanalyse. Bøkene jeg har valgt å analysere er følgende naturfagbøker: Gaia 5 (Bungum & Spilde, 2006a), Globus 6 (Johansen & Steiniger, 2007) og Yggdrasil 5 (Gran & Nordbakke, 2006a). Jeg har valgt disse bøkene på grunnlag av at det er bøker jeg har sett i praksis, eller som jeg fått inntrykk av at blir brukt i undervisning i dag. Det er altså disse bøkene elevene møter i hverdagen. I tillegg til disse læreverkene har jeg valgt å ta med lærerveiledningen til Gaia 5 (Bungum & Spilde, 2006b), og Yggdrasil 5 (Gran & Nordbakke, 2006b). Det har jeg valgt å gjøre for å få et mer helhetlig bilde av undervisningen. I disse står det forslag til undervisningsopplegg, og i stor grad hva forfatterne av lærebøkene har tenkt. Dette gir meg et større innblikk i bakgrunnen for hvordan læreboka har blitt til. Jeg kunne valgt å trekke inn flere lærebøker, men på grunn av oppgavens omfang ble det kun disse i denne omgang.

3.1 Fremgangsmåte

Først satte jeg opp ord jeg mener er relevant for temaet: kjønnsinkongruent, kjønnsidentitet, interkjønn og transseksuell. Deretter gikk jeg inn i lærebøkene for å se om disse ordene var representert. Så gjorde jeg det samme med lærerveiledningene. Dette førte jeg opp i en tabell. Noe som kan være problematisk med denne metoden er at jeg har gjort et utvalg av ord jeg mener er relevant. Tematikken kunne altså blitt forklart ved hjelp av andre ord enn dette. Samtidig er dette ord som er såpass viktige i denne sammenhengen, at det skal godt gjøres at temaet blir forklart uten å bruke noen av disse ordene. Videre ble det problematisk å vise hvordan kjønn blir fremstilt i bøkene ved hjelp av en tabell, derfor har jeg i tillegg brukt relevante sitater fra lærebøkene og lærerveiledningene for å belyse temaet. Dette kan ikke si noe generelt om samfunnet, men det kan belyse noen tendenser.

3.2 Analyse

	Kjønnsinkongruent	Kjønnsidentitet	Interkjønn	Transseksuell
Yggdrasil 5	Ikke nevnt	Ikke nevnt	Ikke nevnt	Ikke nevnt
Gaia 5	Ikke nevnt	Ikke nevnt	Ikke nevnt	Ikke nevnt
Globus 6	Ikke nevnt	Ikke nevnt	Ikke nevnt	Ikke nevnt
Lærerveiledning, Yggdrasil 5	Ikke nevnt	1	Ikke nevnt	Ikke nevnt
Lærerveiledning, Gaia 5	Ikke nevnt	3	Ikke nevnt	Ikke nevnt

Denne tabellen angir hvor mange ganger utvalgte ord blir nevnt i de forskjellige bøkene. Som vi ser, er de fire valgte ordene ikke nevnt, bortsett fra kjønnsidentitet som er nevnt i lærerveiledningene. De gangene det er nevnt er det satt i sammenheng med kjønnsroller, som ikke er relevant for denne oppgaven. Ifølge lærerveiledningene er kjønnsidentitet beskrevet som hvordan hver enkelt lever opp til samfunnets normer, og ikke hvordan man oppfatter og gjør kjønn. Denne fremstillingen er for øvrig ikke riktig, da ordet de skulle brukt er kjønnsuttrykk.

4 Drøfting

Som vi kan se av analyseresultatet blir ikke kjønnsinkongruent, kjønnsidentitet, interkjønn eller transseksuell nevnt i de lærebøkene jeg har sett på. Kjønnsidentitet blir nevnt i begge lærerveiledningene, men satt i sammenheng med kjønnsroller, og ikke kjønnsinkongruens. Det påpekes i lærerveiledningen til Gaia 5 at samtale om kjønnsidentitet står som kompetansemål, men «behandles først på 7.trinn» (Spilde & Bungum, 2006b, s. 70).

Tematikken rundt kjønnsinkongruens er altså fraværende i pubertetsundervisningen i valgte lærebøker. Noe som i og for seg ikke er overraskende. Dagen samfunn er knyttet så sterkt opp mot tokjønnsmodellen at det kan virke utenkelig å gå bort fra den. Det eneste som antyder utfordringer med tokjønnsmodellen er kjønnsrollemønster, men det har i denne sammenheng ingenting med kjønnsinkongruens å gjøre.

Lærebøkene fremstiller kjønn som to motpoler – jente og gutt, og er sterkt forankret i tokjønnsmodellen. I Gaia 5 står det «å være jente» og «å være gutt» (Spilde & Bungum, 2006a, s. 120 og s. 110). Globus 6 har denne beskrivelsen av kjønnsorganer: «jentenes kjønnsorgan» og «guttens kjønnsorgan» (Johansen & Steineger, 2007, s. 83 og s. 85), mens Yggdrasil spør om «hva skjer med jentene?» og «hva skjer med guttene?» (Gran & Nordbakke, 2006a, s. 109 og s. 108). Dette er alle eksempler på at kjønn skal samsvare med kjønnsorganet, og at det ikke er rom for variasjon. Før arbeidet med denne oppgaven startet, hadde jeg ingen innvendinger mot denne kjønnsinndelingen. Det var denne måten jeg var vant til å tenke kjønn, som også samsvarer med det norske samfunnets måte å tenke kjønn på. Jeg så ikke problematikken. Når jeg nå ser på dette med kunnskapen jeg har fått, ser jeg at denne kjønnsdelingen er veldig låst og henger ikke sammen med det nyere forskning viser. Når vi ser på hvordan kjønn utvikles fra befruktning til fødsel, og – som Almås og Benestad skriver, hvor kompleks denne utviklingen er, får man en bedre forståelse for det store mangfoldet. Senest 16. mai 2019 kunne vi lese om dette mangfoldet og problematikken rundt det på NRK sine nettsider i en sak om hvordan personer med interkjønn møter motstand innenfor idretten (Hoel & Tingve, 2019).

Som sitatene over viser blir utviklingen i puberteten kjønn etter tokjønnsmodellen. Å kategorisere etter tokjønnsmodellen vil ekskludere noen. Samtidig kan man spørre seg om hvor mange dette egentlig gjelder. Tall fra Wammer (2017) viser at 148 barn under 18 år ble henvist til NBTS i 2016, hvilket tilsier en meget liten del av befolkningen. Er det da relevant å

ta dette inn i undervisningen? For det første er det veldig relevant for de som er kjønnsinkongruente, eller er i en slik prosess. Når man kjenner på at tildelt kjønn og følt kjønn ikke samsvarer, eller at man bare føler noe ikke stemmer med kroppen sin, kan det være problematisk å lese i sin egen lærebok at «du som er jente, kjenner at puppene vokser» (Johansen & Steineger, 2007, s. 83). Det trenger jo slett ikke være tilfellet. For det andre ser vi at språket er viktig for at kjønnsinkongruente skal få en forståelse av hva som foregår i kroppen deres. Dette har selvfølgelig sammenheng med hvilken informasjon elevene får. Ifølge Almås og Benestad kommer barn i puberteten så tidlig som i 9-årsalderen. Noen kjønnsinkongruente har allerede kjent på at fødselskjønnet ikke samsvarer med følt kjønn i lang tid, mens for andre er starten på puberteten også starten på deres kjønnsinkongruentreise. At det da ikke nevnes noe om kjønnsidentitet i lærebøkene, og at alt kobles opp mot tokjønnsmodellen, kan være problematisk. Både Van der Ros (2013) og Arntzen og Kahrs (2013) skriver at mange unge bruker internett som kilde til informasjon. Et uheldig utfall er at de kan ende opp med feil og støtende informasjon, som ofte er seksualisert og mangelfull.

For cis-personer derimot, vil kanskje denne informasjonen bli nok et tema å lære i en allerede overfylt læreplan. I puberteten, som er en sårbar fase for alle unge, kan dette være forvirrende å sette seg inn i. Det kan også være vanskelig å skille mellom kjønnsinkongruens og kjønnsidentitet, og kjønnsroller. Det er fort gjort å gå seg vill i et komplisert tema. Og det er kanskje akkurat der skoen trykker – at temaet er komplisert fordi vi ikke har nok kunnskap om det. Vi vokser i dag opp med en forestilling om at det kun finnes to kjønn, det er slik vi er opplært. Å plutselig skulle snu om på dette kan skape flere spørsmål enn svar. Likevel er det så viktig for å forstå mangfoldet vi har i samfunnet, og som Almås og Benestad (2017) skriver: for å respektere andre og ikke være fordomsfull, må man ha kunnskap om temaet. Det er derfor urovekkende at denne informasjonen ikke kommer gjennom skolen. Hvordan skal vi endre dagens oppfatning av kjønn, som vi har sett ikke er tilstrekkelig for å romme mangfoldet, om vi ikke viser mangfoldet i undervisning i skolen?

For å få denne kunnskapen må vi ha ord slik at vi kan forklare og prate om temaet. Her er det en rivende utvikling, hvor flere og flere ord kommer inn i vårt vokabular. Samtidig er det noen ord som forsvinner, for eksempel transseksualitet, fordi vi ser at det ikke er dekkende eller gjenspeiler ikke hva det egentlig handler om. Noe av problemet med å konstruere ord og uttrykk er at det ofte fører til en kategorisering, som igjen kan føre til at enkelte personer føler seg satt i bås. Likevel er det kanskje en bedre løsning enn å ikke kunne snakke om temaet.

Men hvis vi skal gå bort i fra tokjønnsmodellen, hvordan skal vi kunne beskrive kjønn, og spesielt kjønnsorgan, uten å bruke begrepene mann og kvinne? Trenger vi gå bort ifra disse begrepene? Tokjønnsmodellen er et så sterkt fundament i samfunnet, at å gå bort fra denne modellen ser i dag umulig ut. Hvis vi skulle gjort det, ville et av de største problemene være at vi da mangler andre gode begrep for å forklare hva vi snakker om. Vi har i dag et kvinnelig og et mannlig kjønnsorgan, noe flertallet av befolkningen kan kategoriseres innenfor. Og denne måten å forklare kjønnsorganene på er kanskje den beste. Et alternativ kunne vært noe som innovertiss og utovertiss, men det er likevel ikke et godt alternativ i den akademiske verden. Hvis vi derimot klarer å skille kjønnsbeskrivelsen (vi beholder begrepene mannlig og kvinnelig kjønnsorgan) fra det følte kjønn, er vi muligens på rett vei. Det er altså forskjell på å lese om «jentenes kjønnsorgan» (Johansen & Steineger, 2007, s. 83), og det kvinnelige kjønnsorgan. Førstnevnte kategoriserer personen som eier kjønnsorganet som jente, mens et kvinnelig kjønnsorgan kan man ha selv om man føler seg og opptrer som gutt. Et annet eksempel er «slik forandrer guttene seg» (Spilde & Bungum, 2006a, s. 107) kontra «slik forandrer guttekroppen seg». På denne måten kan vi forklare, uten å ekskludere eller kategorisere for mye. Dermed skaper vi rom for flere måter å gjøre kjønn på. Et godt bilde kan være å tenke på kjønnsvariasjoner som en skala, hvor gutt er på venstre side og jente på høyre, og mellom disse har man et hav av muligheter.

5 Oppsummering og konklusjon

Jeg har i denne oppgaven sett på hvordan kjønn blir fremstilt i pubertetsundervisning i naturfaglæreboeker, med fokus på kjønnsinkongruens.

Å være kjønnsinkongruent i dagens samfunn er nok ikke enkelt, og jeg mener skolen og lærebøkene er en medvirkende faktor til dette. Nå skal det sies at lærebøkene er eldre utgaver, og på mange måter utdaterte, det er likevel disse bøkene som blir brukt i dag. Som jeg skrev i innledningen var det ikke mulig for meg å bygge opp min undervisning rundt disse bøkene. Forskningen går stadig fremover, spesielt innenfor dette temaet, og da er det problematisk at lærebøker fra 2006 fortsatt er i bruk. Skolen henger etter. Noe som vi også ser gjelder kompetansen til lærerne. Her er det altså en jobb å gjøre både for lærebokforfattere og for lærerutdanningene. Før dette skjer er skolen i dag et mer ekskluderende microsamfunn, enn samfunnet ellers. I dag kan de fleste finne sin plass i miljøer med likesinnede, og på den måten oppleve tilhørighet og verdighet. Dette burde også vært førsteprioritet i skolen.

Å vente til 7.trinn før kjønnsidentitet blir presentert er et stort problem på flere områder. Allerede i 9-årsalderen kommer barn i puberteten, og da starter ofte de største problemene for kjønnsinkongruente. Det å få enda tydeligere trekk fra sitt fødselskjønn, når følt kjønn ikke samsvarer, kan i mange tilfeller skape psykiske og varige skader for vedkommende. Informasjonen i skolen kommer med andre ord alt for sent, om den i det hele tatt kommer. Vi har sett at lærerveiledningene bruker kjønnsidentitet på en annen måte enn hva som er den riktige betydningen, som igjen gjør at elevene egentlig aldri kommer inn på temaet i skolegangen. Her ser vi også problematikken med begrep og uttrykk. Som jeg har skrevet er språket utrolig viktig for å gi og få kunnskap, og å skape forståelse. Det er derfor viktig at dette blir fremstilt i lærebøkene. Forskning viser at det er større variasjon i kjønn enn tokjønnsmodellen tilsier, og det er på høy tid at dette vokabularet blir tatt inn i skolen. Og dette handler ikke bare om de som er kjønnsinkongruente, eller på vei dit. Dette gjelder alle. For å skape et samfunn hvor mangfold står sterkt er det viktig å ha åpenhet om, og få informasjon om hvilket mangfold vi faktisk har. Hvis undervisningen fortsetter å være så knyttet opp mot tokjønnsmodellen, i stedet for å vise dette mangfoldet, vil den utviklingen som har vært innenfor forskningen ha liten betydning. Skolen burde stått i første rekke for å videreføre riktig og nok informasjon, slik at vi kan få et samfunn hvor det er plass til alle.

6 Kilder

- Almås, E., & Benestad, E. (2017). *Sexologi i praksis* (3. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Arntzen, M., & Kahrs, K. (2013). *De usynlige kjønn*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Buudir. (2015a, 12. mars). Kjønnsmangfold. Hentet fra https://www.buudir.no/lhbt/LHBT_ordlista/K/Kjonnsmanfold/
- Buudir. (2015b, 12. mars). Tokjønnsmodellen. Hentet fra https://www.buudir.no/lhbt/LHBT_ordlista/T/Tokjonnsmodellen/
- Folgerød, T. & Hellesund, T. (2009). Transseksualitet på norsk. I W. Mühleisen, & Å. Røthing, (Red.), *Norske seksualiteter* (s. 99–120). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Gran, K., & Nordbakke, R. (2006a). *Yggdrasil : Naturfag for barnetrinnet : 5 : [Grunnbok]*. (2. utg.). Oslo: Aschehoug.
- Gran, K., & Nordbakke, R. (2006b). *Yggdrasil: Naturfag for barnetrinnet : 5 : [Grunnbok] Lærerveiledning*. Oslo: Aschehoug.
- Grasmo, H. & Benestad, E. E. P. (2017, 16. november). Intersex. Hentet fra <https://sml.snl.no/intersex>
- Grasmo, H. (2019, 1. april). Cis-kjønnen. Hentet fra <https://sml.snl.no/cis-kjoennen>
- Harry Benjamin Ressurscenter (u.å.) Språk, begreper og mangfold. Hentet fra <http://www.hbrs.no/sprak-begreper-og-mangfold/>
- Helsebiblioteket (2018, 27. november). Mye nytt i ICD-11. Hentet fra <https://www.helsebiblioteket.no/psykisk-helse/aktuelt/mye-nytt-i-icd-11>
- Hoel, Y. S. & Tingve, P. M. (2019, 16. mai). Idrettens «umulige debatt» raser: Kjønnstesting, utestengelser og ødelagte liv. Hentet fra https://www.nrk.no/sport/kjoennstesting_-_utestengelser-og-knuste-karrierer_-_slik-har-den_-_umulige-debatten_-_vaert-1.14541824
- Johansen, E., & Steineger, E. (2007). *Globus : 5-7 : Naturfag Elevbok* (Ny utg.). Oslo: Cappelen.
- Kvello, Ø. (2011). Selvbilde og selvregulering som sentrale utviklingsprosesser i barneskolealder. I M. B. Postholm, E. Munthe, P. Haug & R. J. Krumsvik (Red.), *Elevmangfold i skolen 1-7* (s.157–178). Kristiansand: Høyskoleforlaget.

- Lie, A. K. & Slagstad, K. (2018, 11. juni). Diagnosens makt. Hentet fra <https://tidsskriftet.no/2018/06/leder/diagnosens-makt>
- Lorentzen, J. (2006). Biologiske fortellinger om kjønn. I Lorentzen, J. & Mühleisen, W. *Kjønnsforskning: En grunnbok* (s. 23-31). Oslo: Universitetsforlaget.
- Plessen, K. J. & Kabicheva, G. (2010, 6. mai). Hjernen og følelser – fra barn til voksen. Hentet fra <https://tidsskriftet.no/2010/05/oversiktsartikkel/hjernen-og-folelser-fra-barn-til-voksen>
- Røthing, Å. (2011). Kjønn seksualitet, identitet og kompleksitet. I M. B. Postholm, E. Munthe, P. Haug & R. J. Krumsvik (Red.), *Elevmangfold i skolen 1-7* (s.197–214). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Røthing, Å. & Svendsen, S. (2009). *Seksualitet i skolen: Perspektiver på undervisning*. Oslo: Cappelen Damm.
- Skeiv Ungdom (u.å). Skeiv fra A-Å. Hentet fra <https://skeivungdom.no/skeiv-a-a/>
- Spilde, I., & Bungum, B. (2006a). *Gaia 5-7 : Naturfag : 5 : Elevbok*. Oslo: Gyldendal undervisning.
- Spilde, I., & Bungum, B. (2006b). *Gaia 5-7 : Naturfag : 5 : Elevbok Lærerveiledning*. Oslo: Gyldendal undervisning.
- Utdanningsdirektoratet. (2015). *Læreplan i naturfag (NAT1-03), Kompetansemål etter 7. årstrinn*. Hentet fra <https://www.udir.no/kl06/NAT1-03/Hele/Kompetansemaal/kompetansemal-etter-7.-arstrinn>
- Van der Ros, J., & Likestillingscenteret. (2013). *Alskens folk*. Hamar: Likestillingscenteret.
- Vandvik, Inger Helene. (2019, 14. mars). Pubertet. Hentet 2019 fra <https://sml.snl.no/pubertet>
- Wammer, I. (2017, 22. september). Eksplosiv økning i kjønnskifte. Hentet fra <https://www.dagsavisen.no/innenriks/eksplosiv-okning-i-kjonnskifte-1.1029669>
- Wæhre, A. & Schorkopf M. (2019, 8. april). Kjønnsvariasjon, medisinsk behandling og vårt ansvar. Hentet fra <https://tidsskriftet.no/2019/04/debatt/kjonnsvariasjon-medisinsk-behandling-og-vart-ansvar>
- Øiestad, G. (2011). *Selvfølelsen hos barn og unge*. Oslo: Gyldendal.

